

ЉУДСКО ПРАВО НА ЖИВОТ И ФИЗИЧКИ ИНТЕГРИТЕТ

1. Право на живот

1.1. Животи као основно добро. – Ако би се просечној публици поставило питање како је људско право најважније, одговор би свакако био: право на живот. И заиста, без заштите самога живота, уживање других права је угрожено, па и незамисливо. Отуда они који верују у постојање вишег, природног права, сматрају да се право на живот претпоставља и да не зависи од посебне заштите позитивног права. На то би упућивао и текст чл. 6, ст. 1 Пакта о грађанским и политичким правима, у коме се право на живот означава као *урођено право*:

„Свако људско биће има урођено право на живот. Ово право мора бити заштићено законом. Нико не може бити самовољно лишен живота.¹

Права из овога члана не могу се укинути или ограничити ни после проглашења ванредног или стања опште опасности (чл. 4).

Међутим, како се већ из друге две реченице види, право на живот није апсолутно зајемчено: не само да државе морају, да би заштита важила на њиховој територији, да га загарантују законом, већ се забрана односи само на *самовољно* лишавање живота од стране државних органа.

1.2. Смртна казна. – Релативност заштите живота долази још више до изражаја у осталим ставовима чл. 6 Пакта о грађанским и политичким правима. Наиме, не спори се могућност да државе које познају смртну казну и даље задрже овакву санкцију у својим законодавствима, мада Пакт о грађанским и политичким правима предвиђа важна ограничења:

* Др Војин Димитријевић, редовни професор Правног факултета у Београду.

¹ Из тешко објашњивих разлога, у званичном преводу на наш језик у *Службеном листу* (бр. 7/1971) изостављена је реч „урођено“ (inherent). За тим су се повели и други преводници.

а. Смртна казна се може изрећи само за „најтежа кривична дела“. Израз „најтежа кривична дела“ опет је стандард, који се мора тумачити, како у складу с његовим уобичајеним, универзалним значењем, тако и у складу са схватањима средине и правним поретком одређене државе. Не постоји одлука неког међународног органа која би на ово дала одговор у конкретном случају, али су ти органи, разматрајући законодавства држава, неретко замерали државама зато што је смртна казна забрањена за дела која се не могу сматрати најтежим. По мишљењу Економског социјалног савета УН, тешка кривична дела у овом смислу могу бити „само умишљајни злочини са смртним и крајње тешким последицама“.²

Сумња да је право на живот угрожено јавља се увек када кривични закони предвиђају смртну казну за велики број кривичних дела. Тако се нпр. у Ираку предвиђа смртна казна за више од сто деликта, од којих многи нису насилне природе (рецимо непријављено чланство у политичким странкама или увреда председника државе). Такође се критикује и заштита јавне имовине помоћу смртне казне, којој су нарочито биле склоне „социјалистичке“ земље.

б. Смртна казна мора бити изречена у складу са законом који је важио у тренутку када је кривично дело извршено. Ово ограничење се не мора посебно наглашавати, јер је начело законитости (*nulum crimen, nulla poena sine lege*) посебно људско право, које се односи на целу област кривичног права. Наравно, када су у питању најтеже санкције, оно има посебну важност.

в. Смртна казна не може бити изречена а да се при том повреди неко друго право заштићено Пактом о грађанским и политичким правима или Конвенцијом о геноциду. Ово ограничење тиче се прописа којим се предвиђа смртна казна, и самог начина њеног изрицања. Сећајући се нацистичких злочина, творци Пакта о грађанским и политичким правима имали су у првом реду у виду дискриминаторску примену смртне казне према занемареним и „мање вредним“ људима. У новијој пракси се повреда права на живот најчешће видела онда када је смртна казна изречена у поступку који није био исправан. Комитет за људска права чврсто стоји на становишту да је, ако је у поступку предвиђен чл. 14 Пакта о грађанским и политичким правима (који се односи на исправно суђење), изрицањем смртне казне повређено и право на живот. У

² Гаранције за заштиту лица суочених са смртном казном, Резолуција ЕКОСОК 1984/50 од 25. маја 1984, Анекс.

свом општем коментару уз чл. 6 Пакта о грађанским и политичким правима, Комитет тврди:

„Процесна јемства из Пакта морају се поштовати, укључујући ту и право на непристрасно суђење пред независним судом, претпоставку невиности, минимална права одбране и право на то да пресуду ревидира виши суд“ (CCPR/C/21/Рев. 1, пар. 7).

У једном од најновијих случајева те врсте, Комитет је закључио да је право на живот повређено тиме што се на суду користио исказ оптуженог дат под принудом, чиме су били повређени чл. 7 (забрана мучења) и чл. 14, ст. 3г Пакта (нико не може бити приморан да сведочи против себе и да призна кривицу) (*Berry* против *Јамајке* (1994), CCPR/C/50/D/330/1988).

г. Апсолутно је забрањено изрицање смртне пресуде лицу млађем од 18 година. Битан је узраст у тренутку извршења кривичног дела, без обзира када се суди.

д. Смртна казна се не може извршити над трудном женом. Стриктно тумачење овога ограничења, засновано на претпоставци да је жена поштеђена зато што би се заједно с њом убило и нерођено дете, имало би сурове последице пошто се не забрањује изрицање казне него њено извршење, што би значило да се смакнуте одлаже само до порођаја или прекида трудноће. Зато је исправно тумачење да се жена мора коначно поштедети: оно налази потпору у одговарајућим одредбама хуманитарног права. Наиме, према додатним протоколима I и II из Женевске конвенције од 1977. године, забрањено је извршење смртне казне над „мајкама са зависном децом“, односно „мајкама мале деце“.

ђ. Коначно, у оквир права на живот спада и право сваког осуђеника на смрт да тражи помиловање и замену казне. Он се може користити амнестијом, која представља колективно помиловање. Ниједан од ових начина укидања или ублажавања казне није у домену суда него извршних или законодавних органа, па то и није правни лек у правом смислу речи, већ је могућност да се ствар још једном размотри с моралне, хуманитарне и политичке стране. Извршење смртне казне противно је праву на живот ако осуђеник уопште није имао могућност и прилику да тражи ублажење казне.

1.3. *Опшића пјежња ка укидању смртне казне.* – Од времена када су Пакт о грађанским и политичким правима и регионални уговори о људским правима били усвојени, ојачао је покрет за укидање смртне казне. Према његовим припадницима и многим угледним криминолозима, смртна казна не само што угрожава урођено право на живот и што је непоправива у случају судске грешке, већ се показало да нема никаквих ефеката на ступањ

криминалитета у друштву. Уставни и врховни судови неких земаља фактички су укинули смртну казну сматрајући да се она коси са забраном суровог, нечовечног и понижавајућег кажњавања.³

Пошто је велик број држава у међувремену укинуо најтежу казну, дошли су на ред и међународни уговори. Прво је Америчка конвенција забранила државама које су укинуле смртну казну да је поново уведу (чл. 4, ст. 3). Затим је Савет Европе, 28. априла 1983, усвојио Протокол бр. 6 уз Европску конвенцију, којим се потписнице обавезују да укину смртну казну за сва кривична дела осим оних која одговарајући закони предвиђају за поступке извршене за време рата и непосредне ратне опасности. Овај протокол ступио је на снагу 1985. године. Коначно, 15. децембра 1989. године, Генерална скупштина УН је усвојила Други факултативни протокол уз Пакт о грађанским и политичким правима, који је ступио на снагу 15. јула 1991. Њиме се потписнице обавезују да неће више извршавати смртне казне и да ће предузети мере да ову санкцију уклоне из својих закона. Једина резерва која се може ставити уз Протокол састоји се у томе што страна уговорница може да задржи право да изриче смртну казну „у доба рата на основу осуде за најтежа кривична дела војне природе, извршена за време ратног стања“ (чл. 2, ст. 1).⁴

Из овог се види да је тежња за укидањем смртне казне незадржива. Чак и тамо где није укинута, она се изриче све ређе. Међутим, чак и у већини земаља које познају смртну казну, одузимање живота извршењем смртне казне статистички је безначајно у односу на друге опасности које вребају човеково право на живот.

1.4. Облици незаконито̄ и самовољно̄ лишавања живото̄а.

– Ако се пође од широко распрострањеног схватања да је право на живот, као и многа друга права, заштићено само у односу на државу, тј. угрожавања од стране њених органа, онда ће се показати да су се властодршци извештили да своје противнике „ликвидирају“ тако да то не личи на извршење смртне казне. На пример, војни режими у Аргентини и Чилеу, привидно поштујући Америчку конвенцију, нису поново уводили смртну казну, али су зато добро познати по изненадном ишчезнућу оних које су сматрали политички опасним. Ова појава добила је посебно име (нестајање – *desaparición*) и добро је проучена после пада таквих режима. Лица која су нетрагом нестајала, да никада не буду нађена или да се

³ У том погледу је најновија и врло речита пресуда Уставног суда Републике Јужне Африке у случају *S. v. Makwanyane and another* од 6. јуна 1995. Види С. Пановић-Ђурић, „Смртна казна као негација људских права“ у: К. Обрадовић – М. Пауновић (ур.) *Право људских права – нове теме*, Београд, Београдски центар за људска права, 1996, стр. 229 и даље.

⁴ Други факултативни протокол ратификовало је 28 држава, међу којима није СР Југославија.

коначно открију у колективним необележеним гробовима, у ствари су отимали „ескадрони смрти“, које су чинили полицајци у цивилу или вигилантистички „добровољци“, што је влади омогућавало да се претвара како тобоже ништа не зна о судбини отетих и да одбија да одговара на упите чланова породица, међународних организација и страних влада.

Нестајање се није ограничило на Латинску Америку и узело је толиког маха да је 1980. године довело до успостављања прве „тематске“ радне групе за истраживање масовног кршења људских права у Уједињеним нацијама, Радне групе за присилне или добровољне нестанке (Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances). За једанаест година ова група је испитала преко 50.000 нестанака у 45 земаља. Према њеном извештају, владе су успеле да објасне само седам одсто случајева.⁵

Сличну пажњу су Уједињене нације посветиле масовним убиствима која власти предузимају без икаквог поступка и која углавном представљају обрачун с „непоузданим елементима“ становништва, али им – зато што су мерила претежно политичка а не етничка – недостају елементи геноцида. После таквих догађаја у Суринаму и Либерији, именован је, 1982. године специјални извештац за прека или самовољна погубљења (*summary or arbitrary executions*). И он је утврдио да је „неформално“ одузимање живота, без икаквог суђења, или на основу „преког“ поступка, много проширеније но што се мисли.

1.5. *Лишавање живота у полицијским акцијама.* – Врло је важно тачно протумачити шта представља реч „самовољно“ приликом одређивања обима заштите права на живот. Најбоље је то учинити тако што ће се указати када се државним органима дозвољава да применом оружја угрожавају живот и без одговарајуће судске одлуке. У томе погледу је Европска конвенција најизричитија. Њен чл. 2, који зајемчује право на живот, ст. 2 предвиђа:

„Не сматра се кршењем овога члана лишавање живота које настаје употребом силе која не премаша апсолутно нужан обим:

- а. ради одбране лица од незаконитог насиља;
- б. да би се извршило законито хапшење или да би се спречило бекство лица законито лишеног слободе;
- в. током законито предузете акције ради сузбијања побуне или устанка.“

Све чешће се чују мишљења да су и оваква овлашћења преширока и да полицијским снагама остављају и сувише могућности да слободно процењују када могу да користе силу с намером да убију.

⁵ Извештај Групе у УН док. E/CN.4/1990/13. Први председник Радне групе, који је био из Ирака, такође је „нестао“. Види Ph. Alston (ур.), *The United Nations and Human Rights*, Oxford: Clarendon Press, 192, стр. 178.

1.6. *Дужности државе да штити право на живот од угрожавања.* – Погрешно је усредсређивати се само на случајеве када се живот губи због непосредне акције државних органа. Држава не испуњава своје обавезе ни онда када се не стара довољно о заштити живота својих грађана тако што не обезбеђује адекватне стандарде хигијене, заштите средине и минимум јавне безбедности. Наравно, ако се сматра да је неки живот изгубљен због ових пропуста, тешко је замислити да ће због тога моћи успешно да се покрене поступак пред судом или међународним телом за надзор над поштовањем људских права, али то не значи да држава није одговорна. Овакви пропусти најбоље се откривају испитивањем извештаја о стању људских права, који се не баве појединачним случајевима него општом ситуацијом у некој земљи.

1.7. *Посебна питања у вези са правом на живот.* – У овој области настају и бројна посебна питања, од којих највећу пажњу изазивају побачај и еутаназија.

Побачај (абортус) представља насилни прекид трудноће уз жртвовање плода (фетуса). Ако је побачај добровољан, тј. обављен уз пристанак или на захтев трудне жене, право жене да располаже својим телом и право њено и њеног брачног друга да планирају породицу, долази у сукоб с правом заметка на живот. Овај сукоб се нарочито драматично испољава у оним срединама у којима је јак утицај цркве која сматра да је живот створен већ зачећем и да уништавање плода представља убиство. Латиноамеричке земље, које су скоро хомогено католичке (у многим је римокатолицизам и државна религија), унеле су и одговарајућу одредбу у чл. 4, ст. 1 Америчке конвенције:

„Свако има права да му се поштује право на живот. Ово право ће се штитити законом, у начелу од *шпренуика зачећа*.“⁶

Начелна природа ове одредбе омогућава појединим државама у том региону да у извесним случајевима допуштају побачај.

У већини земаља је у двадесетом веку побачај легализован законима, који постављају услове за легализацију мислећи сукобљена права у интересу здравља жене и због забринутости за судбину нежељене деце, која је нарочито тешка када породица или мајка живе у сиромаштву. Компромис се налази тако што се претпоставља да заметак до извесног периода трудноће (рецимо, шест недеља) није субјект с правом на живот, или да интереси мајке преважу уколико је њено здравље угрожено, или да би доношење на свет детета које је зачето насилничким актом (нпр. силовањем) било противно достојанству мајке и интересима детета. То не значи да дете, када се роди, неће моћи да се позива на нека субјективна

6 Курзив наш.

права које је стекло зачећем, у складу с максимумом *infans conceptus pro nato habetur quoties de commodis eius agitur* (како *џод му љо кори-сциу, зачећо геџе ће се сматрајући рођеним*).⁷

У најновије време је покрет против легализације побачаја оживео у многим срединама. Он је нарочито јак у САД, под утицајем хришћанског фундаментализма, и у неким бившим социјалистичким земљама, где противници легализације тврде да су закони којима се дозвољава побачај производ безбожничког комунистичког режима. Тако је у Пољској побачај опет забрањен. У овим земљама, међутим, разлози против дозвољавања побачаја не траже се у праву на живот фетуса, него у националним интересима: мајка је наводно дужна да роди дете да би се број припадника нације увећавао, да нација не би била угрожена од малог природног прираштаја („беле куге“). Овакви аргументи се у најновије време чују и у Југославији.

Еуџаназија (убиство из милосрђа) јесте лишавање живота људског бића на његов сопствени захтев. При том се углавном мисли на оне који, као неизлечиви болесници, желе да окончају неподношљив живот, али, за разлику од самоубиства, траже од другог (најчешће лекара) да им у томе помогне. Дакле, није у питању (теоријско) право човека да се убије: за разлику од некадашњих времена, самоубиство сада нема последица на посмртна права и углед покојника, мада се у неким земљама још увек кажњава покушај самоубиства. Реч је о другом лицу, које је проузроковало смрт на захтев дотичне особе. Због могућности злоупотребе, међународна тела испољавају у овом погледу велики опрез, мада су неке државе (нпр. Холандија) такорећи потпуно легализовале еутаназију или прописале блаже казне за убиство из милосрђа.

Сродни овима јесу проблеми који настају поводом одређивања тренутка када се има сматрати да је живот престао. Национални судови су о томе расправљали у случајевима када се, захваљујући напретку медицине, болесници уз помоћ апарата могу формално одржавати у животу иако су им мождане функције неповратно уништене. Углавном се сматра да се ови апарати могу искључити уз пристанак родбине и мишљење лекара да болесник никада не може да изађе из коматозног стања. Тада се може приступити коришћењу органа ради пресађивања.

1.8. Јуџословенски усџави и законодавсџво. – У уставима који важе у СРЈ право на живот проглашава се „неприкосновеним“ (чл. 21 Устава СРЈ, чл. 14 Устава РС и чл. 21 Устава ЦГ). Устав СРЈ забрањује смртну казну, али само за кривична дела која се

⁷ Из ове максиме се извлачи закључак да заматак има право на живот, јер му оно несумњиво користи.

прописују савезним законом. Међутим, устави Србије и Црне Горе одступају од „неприкосновености“ живота и допуштају смртну казну, додуше „само за најтеже облике кривичних дела“. Иако се СРЈ није обавезала неким међународним уговором да смртну казну укине, при садашњим уставним решењима, која су само формално усклађена, не може се прописати смртна казна за најозбиљнија кривична дела као што су нпр. ратни злочини и геноцид, а може за неке облике убиства, која су у надлежности федералних јединица.

2. Забрана мучења и свирепих, нечовечних или понижавајућих поступака и казни

2.1. *Мучење* (тортура). – Ово је један од најстаријих и, најалост, и данас најраспрострањенијих видова унижавања људског достојанства и повреде људских права. Извршни, а нарочито полицијски органи држава, чак и оних које се не сматрају нарочито недемократским и репресивним, одувек су испољавали склоност да ломе вољу људи који им се супротстављају или одбијају да сарађују с њима, и то тако што ће им наносити тешко издржљиве физичке и психичке болове. Мучење се дуго признавало као савим законит део истражног поступка у жељи да се дође до признања окривљенога, које се сматрало крунским доказом његове кривице. И у најразвијенијим европским земљама оно је укинато тек у XIX веку. Поред тога, наношење бола и понижавање били су сами по себи кривичне санкције или њихов саставни део. На пример, смртна казна се извршавала тако да осуђеник издахне у најтежим патњама: с обзиром да су смакнућа била јавна, веровало се да се тако појачава њихово застрашујуће дејство.

Наравно, оваквом поступању били су и остали нарочито привржени тоталитарни диктаторски режими. Они њиме желе да што више обесхрабре своје противнике и све људе који држе до своје слободе и достојанства. Како им је у природи страх од свакојаким слободнијих помисли, које одмах означавају као опасне завере, они мучећи тело желе да сазнају и најтајније мисли својих грађана и да тако што чвршће осигурају своју власт.

Некадашње језовите справе за мучење сведочанство су наопаке стране људске инвентивности. Њима се данас придружују методи које је омогућио напредак науке и технике, на пример, у виду електричних справа или психофарматика.

Човеков физички интегритет апсолутно је заштићен, више од живота. Док је, као што смо видели, смртна казна дозвољена, телесна казна се ни у ком случају не може применити. Постоји сагласност да је мучење забрањено међународним обичајним правом. Према Пакту о грађанским и политичким правима, забрана мучења не сме бити укинута ни у случајевима рата и опште опасности.

Поред одредаба о забрани мучења у главним инструментима о заштити људских права, постоје и посебни уговори који се односе на мучење и свирепе, нечовечне или понижавајуће поступке или казне. Најважнији од њих је Конвенција против мучења, усвојена под окриљем УН. Док остали уговори не описују шта значе наведени појмови, сматрајући да су то свима разумљиви стандарди, ова Конвенција дефинише мучење (али не и свирепе, нечовечне или понижавајуће поступке или казне):

„...израз 'мучење' означава сваки чин којим се неком лицу наносе велики бол и патња, физички или душевни, с циљем да се од њега или од неког трећег лица добију обавештења или признање, да би се оно казнило за дело које је извршило, или се сумња да је извршило, оно или неко треће лице, да би се оно или неко треће лице застрашило или приморало на нешто, или из било ког разлога заснованог на било ком облику дискриминације, када такав бол или патњу нанесе јавни службеник или друга особа која делује у званичном својству, или се то учини на његов подстицај или уз његову сагласност. Ово се не односи на бол и патњу који само проистичу из примене законитих санкција или су њихов део или с њима повезани“ (чл. 1, ст. 1).

Разлози за мучење дати су само примерице: мучењем се сматра свако наношење бола и патње из разлога који су слични наведенима. У првом реду се мисли на поступке који се могу приписати државним органима, било зато што су их сами извршили или су пропустили да их спрече. Држава стога крши забрану мучења ако не забрани, не спречава и не кажњава такво понашање приватних лица. Међународни органи обраћају нарочиту пажњу на ситуације где постоји највећа вероватноћа и опасност да ће се прибећи мучењу и сличним поступцима. То су, и у најуређенијим државама, први сати и дани лишавања слободе, док је ухапшеник у рукама полиције и док нису укључени судски или тужилачки органи. Исто тако, нарочита се пажња обраћа на затворе и казнено-поправне установе уопште. Унутрашњи прописи на основу којих се то чини не морају се изричито односити на мучење: исти учинак се може постићи спречавањем телесног повређивања, злоупотребе службене дужности, узимања талаца итд.

Мучење не може законито ни за кога да произведе никакве повољне последице: коришћење исказа датих под принудом противно је његовој забрани и представља повреду права на исправно суђење.

Важно је имати у виду да се забрана мучења и сличног поступања крши и онда када су патње искључиво психичке. Ако је реч о затвореницима, физички и психички бол обично иду заједно, али се може знати који претеже. Тако је нпр. с лажним погуб-

љењима, када се затвореник припрема за стрељање и изводи пред стрељачки вод да би се у њега на крају пуцало маневарском муницијом. Само душевне патње постоје онда када се трпи због поступака према блиским особама. Познати су мучитељи који приморавају затворенике да присуствују силовању њихових супруга и кћери. Душевне патње постоје и онда када се жртва налази ван домаћаја власти али је погођена поступцима према блиској особи.

Држављанка Уругваја, која је у међувремену избегла у Шведску, жалила се Комитету за људска права јер већ пет година није могла да сазна ништа о судбини своје кћери, за коју је доказано да ју је ухапсила уругвајска служба државне безбедности. Девојка је очигледно „нестала“, јер су уругвајске власти мајци, а касније и Комитету, тврдиле да се „лице у питању тражи широм Уругваја“ и да „немају никакве везе с описаном епизодом“. Комитет је нашао да су, поред кћериних, повређена и права мајке: „Комитет разуме стрепњу и напетост које су код мајке изазвали нестанак кћери и непрестана неизвесност о њеној судбини и месту где се налази. Жалиља има права да зна шта се десило њеној кћери. У том погледу и она је жртва повреда које је претрпела њена кћер, нарочито повреда чл. 7.“ Комитет није прецизирао је ли реч о мучењу или о свирепом, нечовечном или понижавајућем поступању (случај *Almeida de Quinteros* против *Urugvaja* (1981) *Selected Decisions*,⁸ II, стр. 138).

2.2. *Сурово, нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање.* – Осим мучења, остали забрањени поступци и казне нису прецизно описани. Они су исте природе као и мучење, али је нанет бол мањег интензитета; а када је понижавање у питању, нагласак је више на психичком трпљењу због повреде достојанства него на физичкој патњи.

Ирска је покренула поступак против Уједињеног Краљевства због понашања полиције у Северној Ирској према осумњиченима за припадност оружаним покретима за њено отцепљење од Уједињеног Краљевства. Реч је била о интензивном саслушавању уз примену тзв. „пет техника дезоријентације и лишавања чулних надражаја“: стављању капуљача на главу, излагању дуготрајним непријатним звуковима, лишавању сна, ограничавању исхране и приморавању осумњичених да сатима стоје иза зид. Европски суд је нашао да је у питању нечовечно и понижавајуће поступање, али да се не може говорити о мучењу јер изазване патње нису биле толико јаке и свирепе какве се подразумевају под мучењем (*Ирска против Уједињеног Краљевства* – 1978).

⁸ *Selected Decisions of the Human Rights Committee under the Optional Protocol*, New York: United Nations (CCPR/C/OP).

Очигледно је за Суд било одлучујуће то што иследници нису били у физичком додиру са осумњиченима и нису примењивали непосредно насиље. Остаје, међутим, спорно где је граница између оваквог поступања и мучења.

С друге стране, градација је потребна да би се обухватили и поступци који очигледно не одговарају појму мучења.

Један држављанин Доминиканске Републике, адвокат и председник Доминиканског комитета за људска права, ухапшен је и одведен у седиште политичке полиције, после чега је, заједно са још око 125 лица, провео без хране и воде око 50 сати у просторији од око 100 квадратних метара, да би коначно био пуштен без икаквог обавештења о разлогу лишавања слободе. Комитет за људска права утврдио је да је Доминиканска Република повредила чл. 7 Пакта о грађанским и политичким правима тиме што је жалиоца подвргла нечовечном и понижавајућем поступку. Комитет је прихватио и тврдњу жалиоца да је то учињено да би се он одвратио од свог залагања за људска права (*Martinez Portorreal против Доминиканске Републике*, 1987, *Selected Decisions*, II, стр. 214).

Из последњег примера добро се види да за постојање повреде није потребно изазивање физичког бола у обичном смислу речи.

Поступак је понижавајући не само када вређа достојанство човека у очима његове околине, него и пред њим самим. Нису, дакле, понижавајуће само казне излагања јавној порузи, какве су биле стављање уз стуб срама, шишање, осмуђивање или, у кинеској „културној револуцији“, ношење самооптужујућих плаката или натписа, већ и оне које се извршавају у затвореном простору. Ово се односи и на најблаже телесне казне, које се најчешће примењују према малолетницима. Наравно, понижавајућа природа поступка или казне мора се просуђивати према културним мерилима дате средине, али се у томе не може ићи до потпуне релативизације.

Због туче с друговима, Суд за малолетнике острва Ман у Уједињеном Краљевству осудио је једног петнаестогодишњака на три ударца шибом „али тако да се не изазову телесне повреде“. Европски суд је нашао да примена овакве казне није ни мучитељска ни нечовечна али да је понижавајућа, иако је извршена без присуства јавности, између осталог и зато што се људско биће излаже насиљу од стране другог и третира као „предмет у рукама власти“. Суд није прихватио тврдњу представника Уједињеног Краљевства да становништво острва Ман одобрава овакву санкцију за малолетнике и не сматра је понижавајућом. С обзиром да је у питању *Европски суд за људска права*, природно је што је он с тим у вези

инсистирао на томе да и острво Ман, као део Европе, мора да примењује европска мерила (*Tyner* против *Уједињеног краљевства* – 1978).⁹

Патње и неугодности које су саставни део извршавања законитих и прихваћених кривичних санкција нису обухваћене забраном мучења и сличних поступака. То важи и за смртну казну, тамо где је она дозвољена, и за дуге, па и доживотне временске казне. Међутим, у последње време се настоји на строжем испитивању ових мерила: јесу ли уобичајена ограничења која иду уз извршење казни стварно и потребна? Затвореник не мора да изгуби сва права, довољно је што је лишен слободе у најужем смислу речи.

Свако јавно извршење смртне казне нечовечно је и понижавајуће. Посебан случај представља феномен „ходника смрти“ (*death row phenomenon*). У неким државама, нарочито онима које примењују англосаксонско обичајно право (*common law*), као нпр. САД и Јамајка, осуђеници на смрт годинама, па и деценијама, у посебним затворским крилима („ходницима смрти“) чекају на извршење казне, које се одлаже из разних разлога, укључујући и коришћење разноврсних правних лекова. Овакво неприкладно ишчекивање смрти психички је неподношљиво и све чешће се сматра повредом људских права осуђеника.

Према оптужници органа америчке савезне државе Вирџиније, један осамнаестогодишњи немачки држављанин учествовао је, боравећи у САД, у суровом убиству родитеља своје девојке и побегао у Уједињено Краљевство. САД су затражиле екстрадицију, коју су британски органи одобрили. Захтев за издавање поднела је затим и Савезна Република Немачка, на основу држављанства оптуженога. Овај се обратио европским органима за заштиту људских права тврдећи између осталог да му према законима Вирџиније прети смртна казна и њено дугогодишње ишчекивање у „ходнику смрти“, које тамо у просеку траје шест до осам година. Европски суд је једногласно закључио да би извршење одлуке о екстрадицији осумњиченог у САД представљало повреду чл. 3 Европске конвенције јер би он био изложен описаним психичким патњама. Додуше, Суд се у приличној мери ослањао и на специфичности овога случаја: младост осумњиченог и његову вероватно

9 Изгледа да Европски суд још није спреман да понижавајућим сматра сличне дисциплинске мере према школској деци. Један седмогодишњак, који је похађао приватну школу у Енглеској, сакупивши пет „негативних поена“ због недисциплине, морао је да прими три ударца по дебелом месу. Иако је замерио аутоматизму кажњавања и тродневном одлагању извршења, Суд је закључио да нема повреде чл. 3 Европске конвенције, јер казна није могла изазвати никакве физичке и психичке последице (*Costello-Roberts* против *Уједињеног Краљевства* – 1993). Питање је да ли је овакав став одржив после ступања на снагу Конвенције о правима детета.

смањену урачунљивост у тренутку извршења дела и, што је најважније, могућност да правда буде задовољена изручивањем Немачкој, која је укинула смртну казну (*Soering* против *Уједињеног Краљевства* – 1989).

Проблеми који настају због дугог одлагања извршења смртне казне тешко су решиви, јер је могуће доћи у ситуацију да се, ради скраћења мука осуђеника, инсистира на његовом што бржем погубљењу, што би ограничавало његово право да користи правне лекове. Ову дилему је покушао да оконча Судски комитет Приватног савета у Великој Британији тиме што је поставио правило да се смртна казна мора извршити за пет година или заменити блажом казном (*Pratt и Morgan против Јавног тужиоца Јамајке и Надзорника затвора Saint Catherine у Јамајци* (1993) – *ILM*, 1994, стр. 365). И ово решење изгледа произвољно. Најбољи начин да се избегне феномен „ходника смрти“ јесте – укидање смртне казне.

2.3. *Забрана недобровољног подвргавања научним експериментима.* – Последњом реченицом чл. 7 Пакта о грађанским и политичким правима изједначава се са мучењем „подвргавање лица медицинским или научним опитима без његовог слободног пристанка“. Ова одредба унета је под утиском масовног експериментисања са затвореницима у концентрационим логорима нацистичке Немачке, који су по налогу владе или на иницијативу бездушних лекара (као нпр. чувеног др Менгелеа), заражавани бактеријама, излагани претераним температурама и притиску итд. Слична су била принудна психијатријска лечења политичких затвореника у СССР-у. Међутим, у многим земљама се затвореници придобијају за подвргавање експериментима уз обећавање неких погодности. Све више се сумња у то да су људи у затворском режиму стварно способни за добровољно одлучивање. Повремено избијају скандали због експериментисања са слободним људима, несвесним чему су изложени. Неки војни лекари у САД уносили су дроге у исхрану необавештених војника да би испитали њихово дејство.

Не могу се, међутим, на основу забране мучења нападати законске мере којима се прописује обавезно коришћење неких признатих научних достигнућа, само зато што их неки стручњаци још не сматрају сасвим доказаним (нпр. јодизација кухињске соли, флуоризација пијаће воде итд.). Исто тако, родитељи који не верују у модерну медицину не могу угрожавати животе своје деце одбијајући да им се деца вакцинишу по прописима донесеним на основу доступних медицинских знања.

2.4. *Посиђување са лицима лишеним слободе.* – Под лицима лишеним слободе не сматрају се само они чија је слобода ускраћена у току кривичног поступка или као последица осуде за кривично дело, него и сви они који се нађу у таквој ситуацији. То могу бити

болесници у психијатријским установама и ратни заробљеници (за које постоје посебна правила у одговарајућим изворима хуманитарног права), али и припадници оружаних снага у оној мери у којој им је слобода ограничена.

Према чл. 10, ст. 1 Пакта о грађанским и политичким правима, с лицима лишеним слободе „има се поступати човечно и с поштовањем урођеног достојанства људске личности“. У основи, овим се понавља забрана суровог, нечовечног и понижавајућег поступања, али је и овај посебан нагласак потребан јер су лица лишена слободе слабије заштићена, даље од очију јавности и зато подложнија оваквом поступању. Затворениково достојанство чува се и тако што му се ускраћују само она права која су у супротности са самом казном или која се не могу уживати у затвореном затворском простору.

Разрађујући овај основни став, Пакт о грађанским и политичким правима даље предвиђа да се оптужена лица морају држати одвојено од осуђених, што је и у складу с претпоставком невиности, према којој се нико не може сматрати кривим док правоснажно не буде осуђен.

Држава не сме дозволити да кривична санкција буде одмазда. Једина сврха лишења слободе је ресоцијализација кажњеника. У ту сврху се малолетни осуђеници морају одвојити од пунолетних и режим у казнено-поправној установи мора да укључује васпитне и образовне програме ради оспособљавања за живот на слободи.

У многим земљама казнено-поправне установе не заслужују да се зову „поправне“. Због недовољних средстава, нехаја и погрешних схватања, услови за живот у њима су лоши, особље необразовано и немотивисано, те затвореници излазе из њих понижени, озлојеђени, па чак и с већом склоношћу ка криминалном понашању. Како је то, разматрајући извештаје држава, Комитет за људска права више пута констатовао, држава која толерише овакво стање крши Пакт о грађанским и политичким правима.

Прецизна упутства о поступању с лицима лишеним слободе налазе се у низу препорука међународних организација – међу којима су најважније *Стандардна минимална правила о постојању са затвореницима* (1957), *Кодекс о постојању службеника за спровођење закона* (1978) и *Корџус начела о заштити свих затворених или затворених лица* (1988) – које, иако не представљају међународне уговоре, имају велики ауторитет као аутентична разрада правила из међународних инструмената о људским правима.

2.5. *Југословенско законодавство*. – Уставом СРЈ свакоме се јамчи неповредивост физичког и психичког интегритета (чл. 22). Сличне одредбе постоје и у републичким уставима. Формулација у

уставима је веома уопштена. Заштита психичког и физичког интегритета личности представља апсолутно право, које мора бити праћено прецизнијим забранама. Поред тога, забрана мучења, нечовечног и понижавајућег кажњавања и поступања везана је у уставима само за поштовање људске личности у „кривичном и сваком другом поступку“, као и за лишавање слободе односно извршавање казне (чл. 25 Устава СРЈ, чл. 26 Устава Србије). Она би морала ту стајати апсолутно и независно. Ово се односи и на забрану вршења медицинских и других експеримената на људским бићима.